

Катерина Пономарьова,
кандидат педагогічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України

Уроки розвитку зв'язного мовлення в 4-му класі

Анотація

У статті розкрито мету і завдання уроків розвитку мовлення в 4-му класі. Запропоновано календарне планування цих уроків. Визначено зміст роботи на кожному етапі уроку розвитку мовлення. Подано орієнтовний план-конспект уроку розвитку мовлення в 4-му класі.

Урок розвитку мовлення, обґрунтування власної думки.

Аннотация

В статье раскрыты цели и задачи уроков развития речи в 4 классе. Предложено календарное планирование этих уроков. Определено содержание работы на каждом этапе урока развития речи. Представлен ориентировочный план-конспект урока развития речи в 4 классе.

Урок развития речи, обоснование собственного мнения.

Annotation

The article deals with the goals and tasks of lessons of development of speech in the 4th class. It proposed scheduling of these lessons. The content of the work at each stage of the development of speech lesson is determined. An approximate plan of the speech development lesson in the 4th grade is presented.

Speech development lesson, justification of own opinion.

Компетентнісний підхід до навчання української мови найефективніше реалізується на уроках зв'язного мовлення, покликаних формувати в учнів такі складові комунікативної компетентності як здатність застосовувати мовні знання, правописні й мовленнєві вміння у своїх усних і письмових зв'язних висловлюваннях.

Відповідно до навчальної програми, основна мета уроків розвитку зв'язного мовлення в 4 класі полягає у формуванні в учнів умінь будувати письмовий переказ тексту, а також писати твори на основі своїх спостережень, вражень від екскурсії, з обґрунтуванням власної думки, аргументацією свого вибору, власною оцінкою характерів та вчинків персонажів прочитаного тексту чи переглянутого фільму тощо.

Завдання уроків розвитку мовлення в 4 класі

Досягненню зазначеної мети сприятиме виконання низки завдань, зокрема:

- удосконалення вмінь будувати і правильно записувати речення, різні за метою висловлювання й інтонацією, зі звертаннями, однорідними членами;
- формування навичок використання засобів зв'язку речень у тексті: займенників, слів *тоді, спочатку, потім, нарешті* тощо;
- розвиток умінь застосовувати синоніми і займенники з метою уникнення не виправданих повторів у тексті;
- збагачення мовлення учнів виражальними засобами мови (порівняннями, епітетами, метафорами), розвиток умінь використовувати їх у власних текстах;
- удосконалення вміння складати план тексту;
- розвиток умінь будувати різні типи текстів – розповіді, описи, міркування;
- вправління у написанні переказів;
- формування здатності висловлювати своє ставлення до того, про що йдеться у висловлюванні;
- удосконалення вмінь застосовувати під час написання переказів і творів вивчених правил правопису;
- формування культури оформлення тексту на письмі (розташування заголовка, дотримання абзаців);
- розвиток умінь перевіряти власні тексти, знаходити і виправляти граматичні, пунктуаційні та стилістичні помилки в них;
- спонукання учнів до рефлексії результатів власної навчальної діяльності.

Планування уроків

Реалізацію окреслених завдань може забезпечити цілісна система уроків, яка, за визначенням О. Я. Савченко, має характеризуватися

спрямуванням на досягнення результатів, визначених навчальною програмою, наступністю між уроками, відповідністю послідовності й змісту уроків логіці засвоєння навчального матеріалу, безперервністю впливу на формування мовленнєвих умінь, рівномірністю розподілу у системі уроків вправ різного цільового призначення, засобів мотиваційного і розвивального стимулювання. Пропонуємо орієнтовне календарне планування такої системи уроків (запропоновані теми уроків і подані нижче завдання та фрагменти уроків взято із зошита «Подружися зі словом. 4 клас» (автор К. Пономарьова)).

Орієнтовне календарне планування

№ п/п	Тема уроку
1	Краса осіннього лісу (парку, саду). <i>Твір на основі вражень від екскурсії</i>
2	Ромашка. <i>Переказ тексту</i>
3	Яблуня і береза. <i>Порівняльний опис</i>
4	Хто хоче їсти, той має метикувати. <i>Обґрунтування вибору заголовка до тексту</i>
5	Шкідливість тютюнопаління. <i>Переказ тексту</i>
6	Мій улюблений дитячий журнал. <i>Розповідь з обґрунтуванням власної думки</i>
7	Турботливий носоріг. <i>Переказ тексту</i>
8	Джерельце взимку. <i>Переказ тексту</i>
9	Як краще провчити? <i>Власна оцінка поведінки героїв прочитаного тексту</i>
10	Життя в зимовому лісі. <i>Докладний переказ тексту</i>
11	Чому я люблю свою Батьківщину? <i>Твір-міркування</i>
12	Дві груші й одна. <i>Стислий переказ тексту</i>
13	Правда буває гірша за неправду. <i>Творчий переказ тексту</i>
14	В гостях у весни.

	<i>Вибірковий переказ тексту</i>
15	Моя улюблена телепередача. <i>Твір з обґрунтуванням власної думки</i>
16	Моя заповітна мрія. <i>Твір з обґрунтуванням своєї думки</i>
17	Біла пір'інка. <i>Докладний переказ тексту</i>

Засоби мотивації навчальної діяльності

Якість дитячих зв'язних висловлювань значною мірою залежить від ставлення учнів до їх створення. Тому на етапі мотивації навчальної діяльності варто пробудити в школярів бажання писати твір чи переказ і проявляти старанність під час їх складання. Доцільними будуть такі заохочувальні прийоми:

- написання твору про свою улюблену телепередачу (з метою зацікавити однокласників і спонукати подивитися її);
- оголошення конкурсу на кращий твір чи переказ тексту;
- підготовка колективного альбому (наприклад, «Наші мрії», в якому будуть розміщені учнівські твори на тему «Моя заповітна мрія»);
- написання заміток до тематичної стіннівки (наприклад, «Осінь зачаровує красою», в якій будуть представлені учнівські твори про осінь);
- підготовка до виставки «Наші улюблені журнали», на якій біля кожного журналу будуть подані дитячі твори «Мій улюблений дитячий журнал» тощо.

Алгоритм моделювання уроку

Моделювання уроку розвитку зв'язного мовлення передбачає дотримання певного алгоритму, а саме:

- 1) з'ясування місця і завдань конкретного уроку в системі уроків з формування певних мовленнєвих умінь (побудови переказу, тексту-розповіді, опису чи міркування);
- 2) визначення змісту мовленнєвого розвитку учнів (які мовленнєві уміння й навички формуватимуться чи розвиватимуться на уроці);
- 3) формулювання теми уроку;

4) постановка цілей уроку – навчальної, розвивальної і виховної – з орієнтацією на формування складових компетентностей: комунікативної, соціокультурної й уміння вчитися;

5) складання плану роботи на уроці з огляду на поставлені цілі;

6) визначення етапів уроку: організаційний момент, мотивація навчання, повідомлення теми і мети, ознайомлення з планом уроку, робота з підготовки до написання зв'язного висловлювання, записування переказу чи твору, перевірка виконаної роботи, рефлексія і підсумок уроку.

7) вибір для кожного етапу уроку оптимальних методів, прийомів, засобів навчання та способів організації навчальної взаємодії учнів.

Розкриємо методичні прийоми і засоби реалізації окремих етапів уроку розвитку зв'язного мовлення.

Методика реалізації підготовчого етапу уроку

У 4-му класі на уроках розвитку мовлення домінує робота над удосконаленням умінь будувати монологічні висловлювання, які характеризуються такими ознаками, як *змістовність, логічність, точність, лексичне багатство, виразність, правильність*.

Методи та прийоми забезпечення змістовності висловлювань

Аби учнівські висловлювання були змістовними, необхідно пропонувати дітям говорити й писати тільки про те, що їм добре відомо. Джерелом змісту учнівських творів мають бути книги, картини, екскурсії, спостереження, власні роздуми, переживання, тобто життя, що оточує дітей. Завдання педагога полягає в тому, щоб допомогти учням зібрати необхідний матеріал, вибрати з нього найдоцільніший і раціонально використати його для побудови власних текстів.

Саме тому належне місце в процесі формування у четвертокласників умінь будувати зв'язні висловлювання має займати підготовча робота. На підготовчому етапі уроку доцільно збагачувати учнів інформацією про ту подію, явище чи факт, з приводу яких їм доведеться висловлюватися. Якщо учні складатимуть розповідь за картиною, то під час підготовчої роботи

вчитель має запропонувати картину для розгляду, провести бесіду за її змістом, надати інформацію про автора полотна та події, що спонукали до його створення або умови, у яких воно було написане, звернути увагу школярів на засоби, які використав художник для досягнення своєї мети. У випадку створення тексту за власними спостереженнями педагог повинен насамперед навчити дітей спостерігати, визначити об'єкти та мету спостереження. Коли школярі готуються до написання твору за переглянутим фільмом, прочитаною книжкою чи пережитою подією, вчителеві необхідно обговорити з учнями враження, справлене на них подіями, які вони побачили або про які прочитали, з'ясувати ставлення до цих подій.

Під час підготовчої роботи вчителю доцільними будуть не лише бесіди, а й диспути, обговорення певних подій і вчинків персонажів, проблемних запитань, розмірковування дітей на відповідні теми. Такі види робіт сприятимуть глибшому зануренню в тему майбутнього твору, збагаченню та активізації словникового запасу школярів, що, безсумнівно, забезпечить змістовність власних висловлювань четвертокласників.

Наприклад, під час підготовки до написання твору «Моя улюблена телепередача», доцільно в процесі бесіди з'ясувати, які телепередачі дивляться учні, чим вони їх приваблюють, які моменти найбільше захоплюють, що з переглянутого діти запозичують для свого життя, чи обговорюють вони передачі з друзями, рідними. Доречно також запропонувати сусідам по парті розіграти діалог на тему «Яка твоя улюблена телепередача?».

Формування вміння дотримуватися логіки викладення думок

Логічність зв'язного висловлювання передбачає вміння правильно розпочати твір чи переказ, розкрити його тему і вдало завершити.

З метою забезпечення логічності й послідовності учнівських текстів у процесі підготовчої роботи вчитель має активізувати знання четвертокласників про будову тексту, спонукати школярів до визначення зачину, основної частини та кінцівки створюваного висловлювання.

Логічно й послідовно будувати письмові перекази і твори допомагає учням план. Підготовку до його складання можна здійснювати колективно, а формулювати й записувати пункти плану в 4-му класі школярі мають самостійно, оскільки відповідні вміння у них уже сформовані. Так, під час підготовки до твору на основі вражень від екскурсії «Краса осіннього лісу (парку, саду)» доцільно колективно обговорити структуру і зміст твору: спочатку йтиметься про те, куди, коли та з ким учні ходили на екскурсію; в основній частині буде розкрито, за чим вони спостерігали, що цікавого помітили, відкрили для себе; на завершення учні мають висловити свої враження від побаченого. Після цього школярі самостійно складають і записують план майбутнього твору.

Опанування багатства мовних засобів для забезпечення точності висловлювання

Важливою ознакою правильного мовлення є його точність, яка забезпечується не тільки вмінням учнів точно передавати факти, спостереження чи почуття, але й здатністю вибирати з цією метою найкращі мовні засоби – слова та словосполучення, які найбільш вдало передають найхарактерніші риси того, про що або про кого йдеться у висловлюванні. Отже, точність вимагає багатства мовних засобів, їх розмаїття, а також уміння вибирати в кожному конкретному випадку слова, що найбільше відповідають змісту твору. Саме цим пояснюється необхідність і важливість словникової роботи в процесі підготовки до написання переказів і творів.

Лексичну роботу в 4-му класі слід здійснювати в кількох напрямках:

- 1) тлумачення значень маловживаних слів, які будуть використані в учнівських висловлюваннях;
- 2) утворення синонімічних рядів та вибір із них найточніших для конкретного речення слів;
- 3) виписування й тлумачення порівнянь та слів, ужитих у переносному значенні;
- 4) опрацювання сталих висловів – фразеологізмів.

Наприклад

Тема. Письмовий переказ тексту «Джерельце взимку». (Фрагмент уроку).

На початку уроку вчитель з'ясовує, чи розуміють діти значення слова «джерело», демонструє зображення джерел у різні пори року. Перед читанням тексту радить учням підкреслювати олівцем слова, значення яких їм незрозумілі.

Джерельце взимку

У казковій красі заснули бори та діброви. Глибокий зимовий спокій охопив природу.

Та що це? У морозяній тиші лісу чути якісь дивні звуки: то кришталевий дзвін, то тихе булькання. У глухому куточку засніженого лісу, серед острівця зелено-сріблястих ялин дзвенить незамерзле джерельце. Клубочиться хмаринка пари, а над нею на голих гілках дерев, що нахилилися до води, дримають рябчики – гріються.

Такі джерельця не замерзають і в люті морози. Вода пробивається крізь шар землі й на морозі здається теплою. Часто біля таких місць узимку збираються всі мешканці лісу не тільки напиться, а й погрітися. А навколо панує холод, усюди лежить сніг. Під міцною кригою застигли річки та озера.

(А. Волкова)

Після першого читання тексту діти колективно під керівництвом учителя з'ясовується значення підкреслених слів.

У ході бесіди за змістом тексту варто запитати, як учні розуміють образні вислови, використані автором: *глибокий зимовий спокій охопив природу, морозяна тиша, кришталевий дзвін, зелено-сріблясті ялини, дзвенить джерельце, клубочиться хмаринка пари, вода пробивається крізь шар землі, панує холод, застигли річки та озера.* Доцільно також записати ці вислови на дошці, щоб учні могли використати їх у переказах. З метою уникнення невиправданих повторів варто дібрати синоніми до слів, які будуть вживатися в переказі: *дзюрчить (тече), спить (дримає), мешканці (жителі).*

Формування виразності мовлення

Особливої уваги потребує формування в учнів уміння дбати про виразність власного мовлення. Під виразністю четвертокласники повинні

розуміти не тільки дотримання розділових знаків та інтонації, а й уміння яскраво, переконливо і стисло висловлювати думку, здатність впливати на людей добором фактів, слів, побудовою фраз, настроєм розповіді.

Формування в учнів умінь використовувати зазначені засоби виразності слід розпочинати зі спостережень за влучністю й доречністю використання їх авторами текстів для переказів.

Наприклад

Тема. Письмовий переказ тексту «Ромашка». (Фрагмент уроку).

Ромашка

За легендою, ромашки – це не просто квіти, це маленькі парасольки степових гномів. Почнеться в степу прохолодний літній дощ, заховається все живе: і комахи, і бджоли, і мурахи. Тільки добрий гномик не боїться дощу. Він зриває парасольку-ромашку і йде степом, тримаючи її над головою. Дзвінко падають краплі на квітку, збігають цівками з її ніжних тремтливих пелюсток, а гном залишається сухим і веселим навіть під найсильнішим дощем.

Ще сто п'ятдесят років тому ромашку демонстрували нашим землякам як дивовижну і рідкісну рослину далекої Америки.

У Росії, а згодом і в Україні, вона з'явилася випадково. Зерно пшениці, засмічене насінням ромашки, засипали в мішки та повезли з Америки до Росії. У мішках виявилися дірки, у вагонах – щілини, і дрібне насіннячко цих квітів розсипалося по залізничному полотну. А невдовзі американська ромашка розсіялася вздовж колії, укривши землю м'яким, кучерявим, терпкуватим-запашним килимом.

(М. Голець)

Прочитавши текст, учитель звертає увагу дітей на те, з чим автор порівнює ромашки (*маленькі парасольки*), як описує дощ (*дзвінко падають краплі на квітку, збігають цівками*), появу ромашок у нашій країні (*розсіялася, укривши землю м'яким, кучерявим, терпкуватим-запашним килимом*). Далі варто запитати в учнів, чи можна за використаними в тексті словами з'ясувати ставлення автора до ромашок, дощу. Спонукаючи довести свою думку шляхом зачитування фрагментів тексту. Аналіз виявлених у тексті-оригіналі яскравих, образних слів та словосполучень сприятиме їх запам'ятовуванню і використанню школярами в переказах.

Забезпечення відповідності мовлення учнів літературній нормі

Особливого значення вчитель початкових класів має надавати формуванню правильного мовлення школярів, забезпеченню відповідності його літературній нормі. З цією метою доцільно планувати та проводити підготовчу орфографічну роботу. Вона передбачає записування на дошці слів з орфограмами та коментування їх написання; повторення правил пунктуації; аналіз стійких сполучень слів та складних речень, які учні можуть використати у своїх висловлюваннях; визначення кількості абзаців у переказі чи творі з метою правильного письмового оформлення роботи тощо. У 4-му класі слід спонукати дітей до самостійного пошуку чи передбачення складних моментів, з якими вони можуть зустрітися під час записування власного висловлювання. Повторення під час такої роботи відомостей з теорії мови та правил запобігатиме граматичним, орфографічним і пунктуаційним помилкам.

Вимоги до етапу написання переказу чи твору

Після колективної підготовчої роботи учні приступають до написання переказу чи твору. У 4-му класі на цьому етапі потрібно надавати дітям повну самостійність. Кожний школяр має навчитися висловлювати свої думки самостійно, по-своєму, використовуючи ті засоби мови, якими володіє, або вибираючи із запропонованих слів, словосполучень ті, які йому найбільше сподобались. Педагог у цей час спостерігає за роботою учнів, надає за потреби індивідуальну допомогу.

Організація перевірки виконаної роботи

На етапі перевірки виконаної роботи варто націлювати учнів на перечитування написаного тексту з метою виявлення та усунення недоліків і помилок.

Доцільно буде запропонувати дітям використовувати алгоритм самоперевірки.

Алгоритм самоперевірки

Перевір!

1. Чи послідовно і зрозуміло викладено зміст тексту?

2. Чи не повторюються в тексті однакові слова?
3. Чи правильно поставлені розділові знаки?
4. Чи не допущено помилок у написанні слів?
5. Чи дотримано абзаців?

Спостерігаючи за класом, учитель підходить до декого з дітей і показує їм місця в переказі чи творі, над яким треба ще попрацювати. Варто пам'ятати: прямо вказувати учневі на помилку можна лише тоді, коли він неспроможний знайти і виправити її самостійно.

Під час самоперевірки переказів і творів школярі можуть замінювати слова, вводити додаткові виражальні засоби мови, ліквідувати не виправдані повтори, змінювати порядок слів, зв'язувати речення сполучниками, змінювати послідовність речень у тексті тощо. Ефективним засобом удосконалення письмових зв'язних висловлювань могли б стати чернетки. Однак, з огляду на повільний темп письма молодших школярів, у початковій школі їх використання не практикують. Тому всі виправлення учні вносять у чистовий варіант. Але за зроблені під час самоперевірки й редагування тексту охайні виправлення не слід знижувати оцінку (якщо вона виставляється). Навпаки, у процесі роботи над навчальними переказами і творами школярів треба заохочувати до вдосконалення своїх текстів і хвалити за правильні та охайні виправлення.

Підбиття підсумку уроку

Під час підбиття підсумків доцільно зачитувати найкращі учнівські твори чи перекази або уривки з них. Цей прийом є не тільки навчальним, а й стимулювальним, адже кожному учневі приємно, коли його твір, уривок або окремих вислів із твору чи переказу зачитують як один із кращих.

У 4-му класі слід спонукати учнів до рефлексії, самостійного аналізу власних текстів з метою виявлення вдалих знахідок і невдалих моментів.

Наприклад

– Зачитай уривки чи окремі речення зі свого твору, які, на твій погляд, виявилися найвдалишими.

– Які яскраві, образні слова чи вислови у твоєму творі тобі вдалося дібрати самостійно, без підказки чи довідки?

– Яку частину тексту чи речення тобі хотілося б переробити, змінити, як саме?

– Оціни свою роботу: що тобі вдалося добре, а над чим ще треба попрацювати.

Нижче подаємо зразок уроку розвитку зв'язного мовлення в 4-му класі.

Тема. Написання розповіді з обґрунтуванням власної думки «Мій улюблений дитячий журнал».

Мета. Формувати вміння складати розповідь на основі вражень від прочитаного, висловлювати й обґрунтовувати свою думку в письмовій формі, здійснювати перевірку власного твору. Ознайомити школярів зі значенням слів *журнал, рубрика, редакція*, активізувати словниковий запас, удосконалювати правописні вміння, культуру оформлення письмової роботи. Виховувати інтерес до дитячих журналів, бажання листуватися з редакцією журналу, прагнення зацікавити однокласників своїм улюбленим журналом.

Матеріали та обладнання: зошит з розвитку мовлення «Подружися зі словом» для 4-го класу (автор К. Пономарьова), виставка дитячих журналів.

I. Організаційний момент (1-2 хв)

II. Мотивація навчальної діяльності учнів (2-3 хв)

1. Вступна бесіда

– Як ви гадаєте, що таке журнал?

– Чим він відрізняється від газети, книжки?

– Які дитячі журнали ви знаєте?

– Як часто ви читаєте журнали?

– Де їх берете?

– Чи є ті журнали, які ви читаєте, на нашій виставці?

2. Розглядання виставки дитячих журналів

– Які відомі вам журнали ви бачите на виставці?

– Чи хотілося б вам розповісти про свій улюблений журнал друзям, однокласникам?

– Сьогодні ви зможете це зробити.

III. Повідомлення теми і мети уроку (1-2 хв)

IV. Ознайомлення з планом уроку (1-2 хв)

Учитель зачитує і коментує план уроку, попередньо записаний на дошці.

План

1. Засвоєння нових слів.
2. Складання діалогу про улюблений журнал.
3. Складання усної розповіді за поданим планом.
4. Записування розповіді в зошити.
5. Перевірка написаного твору.

V. Підготовча робота до написання розповіді (7-8 хв)

1. Словникова робота

Спочатку вчитель запитує, чи знайомі учням слова «рубрика» і «редакція», як вони можуть пояснити їх значення. Потім діти зачитують тлумачення цих слів з дошки.

Рубрики вчитель демонструє на прикладі одного з журналів.

- Які рубрики є у ваших улюблених журналах?
- Які з них вам подобається читати найбільше?
- Чи доводилося вам відправляти листа до редакції журналу?
- Коли, з якою метою ви це робили? Хто вам допомагав?

2. Складання діалогу «Який журнал тобі подобається?» (робота в парах)

– Розпитайте у своїх сусідів по парті, які журнали їм подобаються, з'ясуйте, чому.

3. Складання усної розповіді про улюблений журнал за поданим планом

Клас колективно розглядає план майбутньої розповіді.

План

1. Який дитячий журнал ти любиєш читати?
2. Чому цей журнал тобі подобається?
3. Які рубрики є в цьому журналі?
4. Яка рубрика для тебе найцікавіша? Чому?

Кожен учень самостійно буде розповідь про свій улюблений журнал, обґрунтовує свою думку. Кілька учнів озвучують свої розповіді.

4. Підготовка до записування розповіді в зошит

– Зверніть увагу на орфограми в записаних на дошці словах (На дошці записані слова: журнал «Барвінок», редакція, рубрика, кросворд, подобається).

– Пригадайте, як на письмі відокремлюється кожна частина тексту. (Пишеться з абзацу.)

VI. Записування розповіді (18-20 хв)

Учні записують свої розповіді самостійно. Учитель за потреби надає індивідуальну допомогу окремим школярам.

VII. Перевірка виконаної роботи (3-4 хв)

Після самостійної перевірки своїх творів та виправлення помилок кілька учнів, за бажанням, можуть їх зачитати.

Під час аналізу почутих висловлювань учитель і учні мають бути толерантними щодо авторів творів: обов'язково відзначити позитивні моменти роботи і коректно вказати на недоліки.

VIII. Підсумок уроку (2-3 хв)

– Хто з вас задоволений написаним текстом?

– Яку частину тексту, на вашу думку, вам вдалося написати найкраще?

Зачитайте її.

– Які труднощі виникли під час написання твору?

– Який журнал після сьогоднішнього уроку вам захотілося прочитати?

Чому? Що саме вас зацікавило?

Література

1. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2011. – с. 10-70.
2. Пономарьова К.І. Зошит з розвитку мовлення «Подружися зі словом»: навч. посіб. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. / К. І. Пономарьова. – К.: Генеза, 2015. – 60 с.
3. Пономарьова К.І. Особливості розвитку мовлення учнів у початковій школі. Уроки розвитку мовлення в 1-4 класах: наук.-метод. посіб. / К. І. Пономарьова. – К.: Генеза, 2012. – 141 с.